

Roel Hijink, ***Voormalige concentratiekampen. De monumentalisering van Duitse kampen in Nederland*** (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2011; Hilversum: Verloren, 2011, 358 pp., ISBN 978 90 8704 266 0).

Een voormalig kamp, tegenwoordig vaak ‘herinneringscentrum’ genoemd, is meestal een combinatie van een museum of bezoekerscentrum, zo mogelijk enkele authentieke gebouwen, en een of meer monumenten ter nagedachtenis aan de gevangenen. Het terrein waarop dit alles zich bevindt, is op zichzelf ook al van monumentale waarde, zo vinden we althans nu. Direct na de oorlog werd er, zowel binnen als buiten Nederland, echter zeer pragmatisch met de kampterrainen omgegaan. Nadat de daders de sporen voor zover mogelijk hadden uitgewist, werden er ontheemden, collaborateurs, militairen of, zoals in Westerbork en Vught, Indische repatrianten en Molukkers in de vrijgekomen barakken ondergebracht. In Amersfoort verrees een politie school en in Vught een gevangenis, en uiteindelijk werden in Westerbork alle barakken afgebroken. Het lege terrein werd een stiltegebied rond het nabijgelegen radiotelescopenstation. Dat is nu ondenkbaar, en het is deze mentaliteitsverandering die de achtergrond vormt voor *Voormalige concentratiekampen*. In dit boek analyseert Roel Hijink de vraag hoe de publieke herinnering aan de Duitse kampen op hun historische locatie vorm heeft gekregen. Door deze specifieke plaatsen te analyseren, onderzocht hij in feite de publieke herinnering zelf. Net als objecten, verhalen, beelden of tradities kunnen immers ook authentieke historische plaatsen dragers van herinneringen zijn, aan de hand waarvan herinneringen kunnen worden gedeeld en overgedragen.

In die zin is *Voormalige concentratiekampen* dus eenvoudig te scharen onder de vele onlangs verschenen publicaties over de herinnering aan de oorlog. Bijzonder is echter dat dit boek het resultaat is van zowel cultuurhistorisch als kunsthistorisch onderzoek. Dat komt bijvoorbeeld tot uiting in de ruime aandacht die Hijink schenkt aan het uiterlijk, de makers en de verschillende ‘betekenislagen’ van de monumenten die op of bij de voormalige kampen zijn opgericht. Dat is op zichzelf interessant, maar de plek van deze informatie in het verhaal als geheel is voor een historicus (m/v) niet altijd even helder. Onduidelijk is bijvoorbeeld waarom er een heel hoofdstuk is besteed aan de communistische overtuiging van beeldhouwer Frits Sieger, de maker van het monument in kamp Amersfoort. Dit gedeelte van het boek voelt als een betoog, alleen ontbreekt de conclusie. Had het niet-communistische deel van het Amersfoortse comité dat dit monument initieerde, en het ontwerp van Sieger om ideologische redenen verwierp, dus eigenlijk gelijk?

In drie delen licht Hijink steeds een ander hoofdbestanddeel uit van het prototype herinneringscentrum, of zoals hij zelf zegt: één van de drie ‘beeldbepalende vormen’ die de kampen gedurende het monumentaliseringsproces hebben aangenomen. Dat zijn

achtereenvolgens: de monumenten en de totstandkoming daarvan; de monumentalisering van de plek zelf; en de overdracht van herinneringen en oorlogslessen in de musea of bezoekerscentra. Voor een deel is deze driedeling – het gedenkteken, de plek en de herinnering – chronologisch van aard, omdat het allemaal begon met de monumenten en eindigde met wat Hijink de periode van ‘herstelde herinnering’ noemt die in de musea wordt overgedragen. Een echt chronologische indeling, bijvoorbeeld in de drie fasen in het monumentaliseringsproces die Hijink naast zijn beeldbepalende vormen onderscheidt, had wellicht meer structuur kunnen bieden aan de veelheid en verscheidenheid aan boeiende informatie. Bovendien hadden kamp Ommen (‘Erica’) en kamp Schoorl dan misschien een duidelijker plek gekregen. Alleen Amersfoort, Vught en Westerbork beschikken over de ‘beeldbepalende vormen’ die het uitgangspunt waren voor de indeling van dit boek. Overigens beperkt Hijink zich niet tot de Nederlandse kampen. Steeds neemt hij ons mee naar andere monumenten, gemusealiseerde kampterreinen (Buchenwald, Dachau en Bergen-Belsen, waar de oorspronkelijke gebouwen net als in Westerbork werden afgebroken) en *memorial museums* om zijn observaties kracht bij te zetten. Dat maakt het een rijk boek.

Het monumentaliseringsproces van de drie grootste Nederlandse kampen voltrok zich volgens Hijink grofweg in drie fasen, waarin het oorspronkelijke terrein steeds belangrijker werd. Tegelijkertijd was daar steeds minder van de authentieke gebouwen en objecten te zien. De herinnering moest dus ter plaatse steeds nadrukkelijker worden ingevuld, aangevuld en geïnterpreteerd, niet in de laatste plaats omdat het verleden steeds verder weg kwam te liggen. De fasering die Hijink hanteert – met 1970 en 1985 als omslagpunten – sluit goeddeels aan op de gebruikelijke fasering in de herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog, hoewel sommigen met het einde van de Koude Oorlog een nieuwe fase laten ingaan. Hijink oriënteert zich echter niet op die brede, nationale ontwikkelingen, maar kijkt naar wat er in de voormalige kampen gebeurde. Daar werden aanvankelijk monumenten opgericht voor de gevangenen die er ter plaatse waren gefusilleerd. Met deze fusillademonumenten konden de verschrikkingen van de kampen worden vertaald naar een positief beeld van weerbaarheid, geestelijke kracht, offer en herrijzenis (310), zowel op individueel als op collectief (nationaal) niveau. De kampen (Vught en Amersfoort) sloten daarmee aan bij de nationale oorlogsherinnering, gekenmerkt door eendrachtig verzet en strijd. Westerbork leende zich niet voor een dergelijke positieve interpretatie. Pas in de tweede fase, die Hijink aanduidt als de ‘herontdekking van de kampen’, sluit Westerbork zich bij de nationale oorlogsherinnering aan. Dat gebeurde met de onthulling in 1970 van het monument van Ralph Prins, bestaande uit een spoorrails waarvan de uiteinden omhoog zijn gekruld. Het monument herinnert aan de deportaties, en tegelijkertijd aan de schuld en schaamte van de omstanders. Door allerlei maatschappelijke factoren nam de belangstelling voor de plekken waar de kampen hadden gestaan in deze periode aanzienlijk toe. Op initiatief en aandringen van ‘de tweede generatie’ werden Westerbork (1983) en later ook de andere kampen in deze fase langzamerhand omgevormd tot wat Hijink een ‘contactzone met het verleden’ noemt, met een herinneringscentrum dat het verhaal van het kamp vertelt.

In 1985 laat Hijink de derde fase beginnen, waarin het terrein zelf steeds meer een museale functie krijgt, voorzien van al dan niet kunstzinnige reconstructies van oorspronkelijke gebouwen. Opmerkelijk daarbij is het feit dat de herinneringen van individuele (oud-)gevangenen in de loop van deze fase steeds zichtbaarder zijn geworden. Een nieuw monument in Westerbork (1992), met 102.000 stenen voor alle uit dit kamp gedeporteerde mensen die de oorlog niet overleefden, illustreert deze individualisering. Nog sprekender is het feit dat het in 1990

geopende museum in Vught in 2002 werd aangepast aan de wensen van overlevenden. Zij herkenden zich onvoldoende in de presentatie van de kampgeschiedenis, waarin de parallel met actuele mensenrechtenschendingen de overhand had.

In navolging van James Young stelt Hijink dat juist in deze (mogelijkheid tot) permanente transformatie de betekenis van de voormalige kampen ligt. Ze blijken telkens weer te kunnen worden omgevormd naar de behoeften van de samenleving en haar veranderende relatie tot het oorlogsverleden. Tussendoor signaleert Hijink daarbij nog een interessante ontwikkeling: het feit dat de eigen receptiegeschiedenis intussen ook deel is gaan uitmaken van het gemusealiseerde kampverhaal.

Het meest vernieuwend is het boek van Hijink in zijn conceptualisering van de hedendaagse functie van de voormalige kampen. Hij beschouwt ze als 'transformatieve ruimtes, gericht op karakterverandering van de bezoeker ten gunste van een hoger doel' (312). Dat hogere doel is inleving in de kampgeschiedenis en haar slachtoffers, en bewustwording van de plichten ten opzichte van een democratische samenleving. Het bezoeken van een voormalig kamp wordt dan een *rite de passage*, zoals Hijink overtuigend beschrijft, waarbij de kampgeschiedenis niet zozeer wordt geleerd, maar ter plaatse wordt ervaren.

Het is dus allesbehalve vanzelfsprekend dat voormalig kamp Vught, Westerbork en Amersfoort tegenwoordig nationale herinneringscentra zijn, luidt de conclusie van het boek. De vormgeving van deze herinneringsplaatsen is het resultaat van een uiterst dynamisch en conflictrijk proces dat meteen in 1945 in gang werd gezet. Wetenschappelijk gezien is dit misschien geen al te opzienbarende conclusie. De studie naar *cultural memory* wordt immers al enige jaren gekenmerkt door de nadruk op dynamiek en op het geconstrueerde en politieke karakter van herinnering. Dat neemt niet weg dat Hijinks weg naar deze conclusie een uiterst boeiende en leerzame is. Een waardevol boek.

Susan Hogervorst, Open Universiteit